

45/1

JUNI 2025
45. ÅRGANG

PAPYRUS

TIDSSKRIFT FOR DANSK ÆGYPTOLOGISK SELSKAB

Pyramidekost:
Til bords med
oldtidens ægyptere
Lise Manniche

**Ændringer i teksterne
i en thebansk grav:**
Hvordan Mery overtog TT 84
Julianna Paksi

Mumien og sfinksen i milen:
*Ægyptenfascination
i danske stumfilm*
2. Filmene
Thomas Christiansen

Friskbagt Aish baladi til salg i Cairo. Foto Tine Bagh.

4 Pyramidekost: Til bords med oldtidens ægyptere

Lise Manniche (†)

redigeret af Julie Schwartzlose Christensen

14 Ændringer i teksterne i en thebansk grav: Hvordan Mery overtog TT 84

Julianna Paksi

28 Mumien og sfinksen i milen: Ægyptenfascination i danske stumfilm 2. Filmene

Thomas Christiansen

46 Siden sidst

Louise Alkjær

OM FORFATTERNE

Louise Alkjær, cand. mag. og underviser på Folkeuniversitetet.

Thomas Christiansen, ph.d.

Lise Manniche (†), mag. art., ph.d. var lektor emeritus ved Københavns Universitet og redaktør af Papyrus.

Julianna Paksi, ph.d., videnskabelig medarbejder og docent ved Basel Universitet og forskningsmedarbejder ved Liège Universitet.

Julie Schwartzlose Christensen, Cand. stud., FU og UA i ægyptologi, Københavns Universitet.

ENGLISH ABSTRACTS

Pyramid Diet

Dining with the ancient Egyptians

Lise Manniche (†), Julie Schwartzlose Christensen (ed.)

Lise Manniche had begun working, probably before 2001, on a manuscript about Egyptian food. It was never completed, but we have the introduction and contents-list, as well as various fragments of the book. The most complete surviving element deals with the primary nutrition source in ancient Egypt: bread, and it was decided to start by publishing this as an article for *Papyrus*. Bread-production evolved through time, and bread moulds as well as examples of actual bread are compared to depictions of bread as part of offerings depicted on stelae, and walls in temples and tombs. Two sources of are of special interest, the bakeries in Giza, discovered as part of the settlement of pyramid-workers, and the many examples of bread found in the tomb of the architect Kha and his wife Merit at Deir el Medina.

Alterations in the inscriptions of a Theban Tomb

How Mery took over TT 84

Julianna Paksi

Theban tomb no. 84, on Sheikh Abd el-Qurna, is a relatively well-preserved tomb originally built for Iamunedjeh, an influential state official during the reign of Thutmose III. Not long after Iamunedjeh's death, TT 84 was taken over by Mery, the high priest of Amun under Amenhotep II. The inscriptions on the walls and ceilings of the tomb reveal a complex picture, with several stages and patterns of intervention. The reasons for Mery's appropriation of the tomb of Iamunedjeh shortly after the latter's death have been debated, and whether the takeover was nominal or real. In order to begin understanding the events, Julianna Paksi presents a more nuanced consideration of the epigraphic data preserved in the tomb, and an overview of the different scenarios and the reason behind their distribution.

The Mummy and the Sphinx in the Dune:

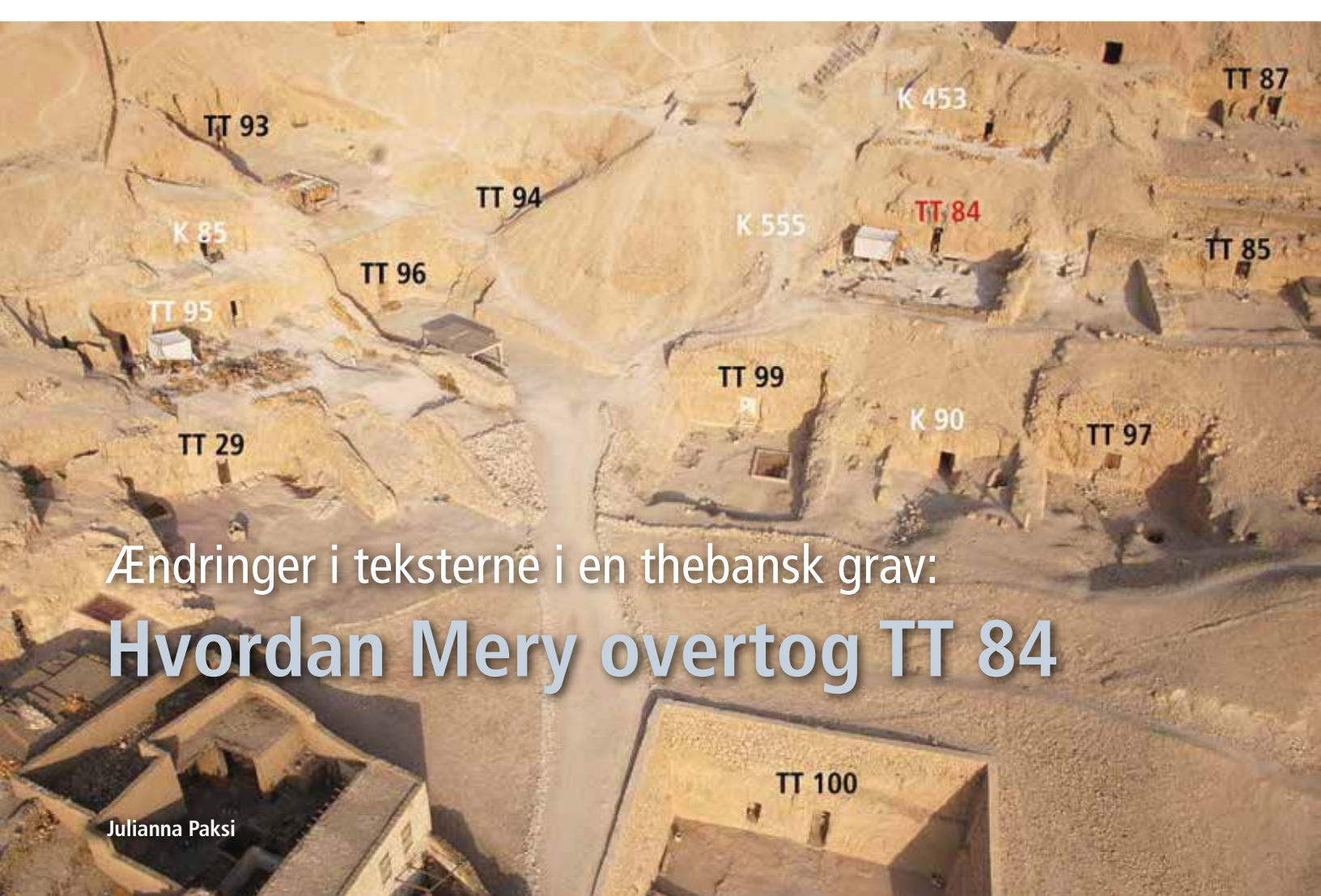
Egyptomania in Danish Silent Movies

Part 2 – The Movies

Thomas Christiansen

In the last issue of *Papyrus*, Thomas Christiansen described the background and the actors, as well as the fabulous props, of the two Egyptianizing movies *Mumiens Halsbaand* (*The Fatal Necklace*) from 1916 and *Sfinxens Hemmelighed* (*The Secret of the Desert*) from 1918. Here he continues with the plots of the actual movies, which he has reconstructed with the help of surviving manuscripts, still photos and souvenir programmes. Thomas starts by stating that, while ancient Egypt was the flamboyant backdrop for these films, they were not set in ancient times owing to one of the rules of Nordisk Film (the Nordic Film Company).

Proofreading by Aidan Dodson.

Ændringer i teksterne i en thebansk grav: Hvordan Mery overtog TT 84

Julianne Paksi

Den thebanske grav nr. 84 i Sheikh Abd el-Qurna på Vestbredden er en næsten komplet dekoreret og relativt velbevaret monumental grav med et usædvanligt rigt tekstmateriale. Graven blev oprindeligt opført for Imunedjeh, en indflydelsesrig embedsmand i Thutmose III's regeringstid. Kort efter Imunedjehs død blev TT 84 overtaget af Mery, ypperstepræst for Amon under Amenhotep II. Denne overtagelse afspejles i inskriptionerne i TT 84: navnene og titlerne på Imunedjeh og hans hustru, Henutnofret, eller hans mor, Resy, blev i de fleste tilfælde erstattet af dem, der tilhørte Mery og hans mor, Hunay.

Vægge og lofter i graven afslører et komplekst billede med indgreb i flere stadier og variationer. Mens nogle af teksterne forblev uberørte, blev andre ændret flere gange, og nogle blev kun delvist genmalet. Denne artikel giver et overblik over de forskellige scenarier og undersøger baggrunden for deres fordeling i den givne rumlige kontekst.

Teorier om Merys overtagelse af TT 84

De faglige meninger er delte, når det gælder spørgsmålet om, hvorfor Mery tilegnede sig Imunedjehs grav kort efter dennes død.¹ Norman de Garis Davies var blandt de første, der forsøgte at finde en forklaring på de iøjnefaldende ændringer i det tekstlige program i TT 84. Han tilskrev dem Amenhotep II's tronbestigelse, hvilket i hans fortolkning skulle have ført til, at Imunedjeh faldt i unåde.² Davies argumenterede desuden for, at Mery overtog TT 84, inden han begyndte arbejdet på sin egen grav, TT 95 [fig. 1]. I begyndelsen af 1990'erne argumenterede Daniel Polz for, at Merys primære motiv bag overtagelsen af

- 1 For et kort overblik over forskellige holdninger til emnet op til 1997, se A.M. Gnirs, E. Grothe & H. Guksch, "Zweiter Vorbericht über die Aufnahme und Publikation von Gräbern der 18. Dynastie der thebanischen Beamtennekropole", *MDAIK* 53, 1997, s. 58–61.
- 2 N. de Garis Davies, *The Tomb of the Vizier Ramose*, Mond Excavations at Thebes 1, London 1941, s. 96, n. 2.

Dette er en forkortet og oversat version af artiklen "ALTERATIONS IN THE INSCRIPTIONS OF TT 84 ON BEHALF OF THE SECONDARY TOMB OWNER, MERY", udgivet af forfatteren i *BIFAO* 124, 2024, s. 339–391.

Tak til Rune R. Olsen og Tine Bagh for god hjælp med redigering.

Iamunedjehs gravkapel må have været ønsket om at sikre opretholdelsen af sidstnævntes døde kult, idet man antog, at Iamunedjeh var død barnløs.³ Polz' idé har også i senere år fået tilslutning,⁴ selvom Andrea Loprieno-Gnirs i 1997 fremsatte en alternativ hypotese,⁵ som hun siden har fremført ved flere lejligheder.⁶ Efter hendes opfattelse var det sandsynligvis sammenstyrtningen af taget i Merys oprindelige gravkapel, TT 95A, der førte til overtagelsen af TT 84. Hun argumenterede for, at en byggeulykke, som blot lagde de indre dele af TT 95A, og hvis konsekvenser tilsyneladende ikke kunne udbedres, gjorde kapellet uegnet som ramme for Merys døde kult [fig. 2].⁷ Selvom Polz og Loprieno-Gnirs er uenige om karakteren af de begivenheder, der udløste Merys overtagelse af TT 84, er de begge nået til den konklusion, at overtagelsen må have fundet sted efter – og ikke før – opførelsen og udsmykningen af TT 95.⁸ Mens Loprieno-Gnirs' argumenter for et scenarie, hvor pragmatiske hensyn førte til, at Iamunedjehs gravkapel blev tilegnet Mery, forekommer overbevisende, betragter nogle fagfæller stadig spørgsmålet som uafklaret.⁹

Det ægyptologiske fagmiljø er lige så delt i spørgsmålet om, hvordan man skal betegne de sekundære justeringer i det tekstlige program i TT 84 på vegne af Mery, som det er i forsøget på at fastslå de bagvedliggende årsager. Debatten om, hvorvidt vi bør kalde det "usurpation",¹⁰ "delvis usurpation"¹¹ eller blot en "nominel overtagelse",¹² afslører dog mere om vores etiske (udefrakommende) synspunkt end om selve emnet.¹³ Forsøg på at fastslå, om og i hvilket omfang Merys overtagelse var en lovlig handling, og om den kun var nominel eller reelt betød en tilegnelse, vil forblive en teoretisk diskussion. I hvert fald indtil vi har en mere nuanceret forståelse af det epigrafiske materiale, der er bevaret i graven. Hertil kommer, at genbrug af graven muligvis allerede i det 18. dynasti

Fig. 1 Luftfoto af TT 84 (rød tekst) og TT 95 blandt de grave i Sheikh Abd el-Qurna, som også hører under den schweiziske missions udgravningstilladelse (hvid skrift). Foto K. Powrozniak & R. Coldewei, LHTT, Basel Universitet, 2016.

- 3 D. Polz, "Bemerkungen zur Grabbenutzung in der thebanischen Nekropole", *MDAIK* 46, 1990, s. 311, n. 40 og D. Polz, "Jamunedjeh, Meri und Userhat", *MDAIK* 47, 1991, s. 291.
- 4 Jf. D. El Gabry, "The Statue of Mery 'The High Priest of Amun' in the Egyptian Museum, Cairo CG 973", *IJFTH* 3, 2017, s. 54–55.
- 5 Gnirs, Grothe & Guksch 1997, s. 60–61 & 69–70.
- 6 Senest A.M. Loprieno-Gnirs & M. Ziegler, "The Role of Geology in the Construction of Rock-Cut Tombs at Sheikh 'Abd El-Qurna", i: F. Hagen, D. Soliman & R.R. Olsen (red.), *Tomb Construction in New Kingdom Egypt*, Cambridge, forthcoming.
- 7 Gnirs, Grothe & Guksch 1997, s. 69.
- 8 Jf. Polz 1991, s. 284 og Gnirs, Grothe & Guksch 1997, s. 60.
- 9 Jf. JJ Shirley, "One Tomb, Two Owners: Theban Tomb 122 – Re-Use or Planned Family Tomb?" i: Z.A. Hawass & J. Houser Wegner (red.), *Millions of Jubilees: Studies in Honor of David P. Silverman*, SASAE 39, Cairo 2010, s. 298–299, n. 85. Tidligere også S. Whale, *The Family in the Eighteenth Dynasty of Egypt: A Study of the Representation of the Family in Private Tombs*, Australian Centre for Egyptology Studies 1, Sydney 1989, s. 160.

- 10 Senest K. Slinger, *Tomb Families: Private Tomb Distribution in the New Kingdom Theban Necropolis*, Oxford 2022, s. 196 og 353.
- 11 Se B. Porter & R.L.B. Moss, *Topographical Bibliography of Ancient Egyptian Hieroglyphic Texts, Reliefs, and Paintings I: The Theban Necropolis. Part 1: Private Tombs*, Oxford 1960, s. 167; Whale 1989, s. 160; og F. Kampp, *Die thebanische Nekropole: Zum Wandel des Grabgedankens von der XVIII. bis zur XX. Dynastie*, Theben 13, Mainz 1996, s. 127–128.
- 12 Polz 1990, s. 311 og 315; Polz 1991, s. 291.
- 13 Jf. H. Guksch, "Über den Umgang mit Gräbern", i: J. Assmann, E. Dziobek, H. Guksch & F. Kampp (red.), *Thebanische Beamtennekropolen: Neue Perspektiven archäologischer Forschung. Internationales Symposium, Heidelberg 9.–13.6.1993*, SAGA 12, Heidelberg 1995, s. 22.

Fig. 2 Det sammenstyrtede loft i Merys oprindelige gravkapel, TT 95A. Foto M. Kačičnik, LHTT, Basel Universitet, 2016.

Foto M.K. = M. Kačičnik, LHTT, Basel Universitet.

Fig. 3 TT 84, forgård og facade. Foto M.K., 2016.

Fig. 4 Plan over TT 84

1. Dørstolper
2. Døråbning
3. Tværhal
4. Sydstele
5. Nordstele
6. Sydkapel
7. Nordkapel
8. Korridor
9. Centrale kapel
10. Statueniche

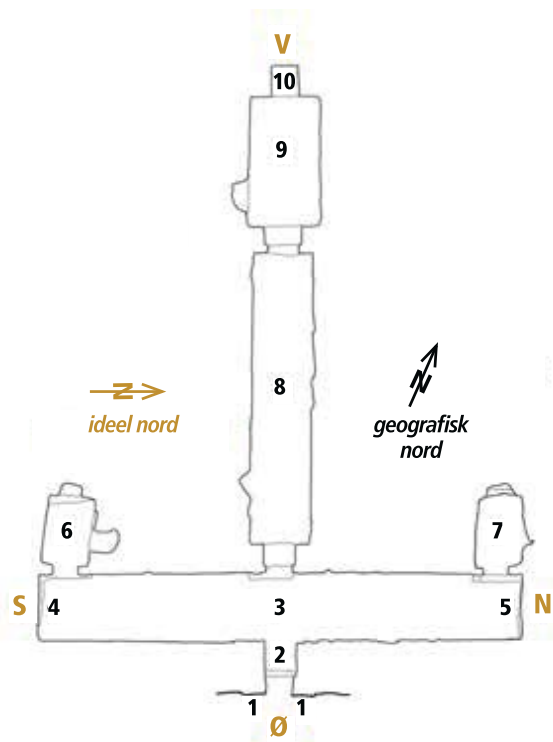
foregik med formel tilladelse. Skriftlige kilder fra ramessidetiden antyder nemlig eksistensen af en form for institutionelt system, der håndterede planlægningen af den thebanske nekropol.¹⁴ Som Helen Strudwick for nylig har formuleret det: genbrug af grave “synes at have været en accepteret del af livet i det gamle Ægypten” og “et naturligt fænomen for ‘brugs-livet’ af disse monumenter.”¹⁵ Hvad angår Merys endelige hvilested, findes der ingen arkæologiske beviser, der entydigt peger på hverken TT 84 eller TT 95.¹⁶

Denne artikel forsøger ikke direkte at tage del i diskussionen om, hvorfor Mery besluttede at gøre Iamunedjehs gravkapel til sit eget. Ved hjælp af en detaljeret analyse af det tilgængelige epigrafiske materiale søger den at bringe os tættere på nogle af de intentioner og prioriteter, som de forskellige aktører havde; såvel beslutningstagerne som dem, der var involveret i processen med at tilpasse gravens tekstlige program til dens nye ejer.

14 Se Polz 1990, s. 335–336; Kampp 1996, s. 129; og N. Strudwick, “Use and Re-Use of Tombs in the Theban Necropolis: Patterns and Explanations”, i: J.C. Moreno García (red.), *Élites et pouvoir en Égypte ancienne: Actes du colloque Université Charles-de-Gaulle – Lille III, 7 et 8 juillet 2006*, CRIPEL 28, Lille 2009–2010, s. 249.

15 H. Strudwick, “Reuse, Appropriation and Ownership in Ancient Egypt: A Prolegomenon”, i: N. Kawai & B.G. Davies (red.), *The star who appears in Thebes: Studies in honour of Jiro Kondo*, Wallasey 2022, s. 413 & 420.

16 Gnirs, Grothe & Guksch 1997, s. 68–70.

Indgangspartiets udsmykning i relief

Vægge og lofter i TT 84 er udelukkende udsmykket med malet dekoration bortset fra én bemærkelsesværdig undtagelse: indgangsområdet (se plan). Inskriptionerne på de to dørstolper, som flankerer gravens indgang på dens ydre facade (fig. 3), samt udsmykningen af døråbningen, der fører fra gårdspladsen til gravens første hal, tværhallen (fig. 4), er udført i relief. Interessant nok blev ingen af disse udhuggede dekorative elementer ændret efter Merys overtagelse af graven.

De to ydre dørstolper (fig. 5) indeholdt hver tre lodret arrangerede *hotep-di-nesu*-formularer, som afsluttedes med Iamunedjehs titler og navn.¹⁷ Tegnene i de seks lodrette kolonner var alle udhugget i lavt relief og arrangeret sådan, at de alle vender mod døråbningen. Den første, eller inderste, kolonne indeholder Iamunedjehs vigtigste titler: “kongelig herold” (*whmw nsw*) og “tilsynsførende for paladsets porte” (*imy-r3 rwyw*), mens den anden¹⁸ og tredje kolonne præsenterer gravens ejer som “kongelig skriver” (*s3 nsw*) eller som “skriver ved alteret” (*s3 wdhw*). Som eksemplet fra den sydlige dørstolpe med en forkortet stavemåde af Iamunedjehs titel som “skriver ved alteret” illustrerer (fig. 6 a og b), blev den oprindelige gravejers titler og navn efterladt uændrede på begge sider af indgangen efter Merys overtagelse.

17 For en fuldstændig oversigt se Paksi, 2024, s. 369–385, Tabel 1.

18 Om den fragmentarisk bevarede titel i den centrale kolonne på den nordlige dørstolpe, se Paksi 2024, s. 369, n. 99.

Fig. 5 De nordlige og sydlige dørstolper ved indgangen til TT 84. Foto M.K., 2016.

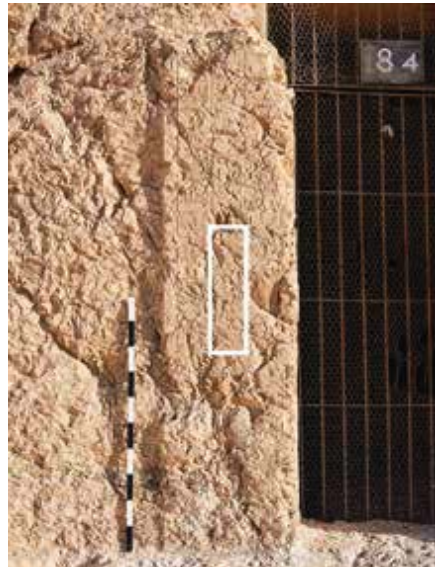

Fig. 6 a og b Iamunedjehs navn og titel "skriver ved alteret" (*ss wdhw*) i den anden kolonne på den sydlige dørstolpe ved indgangen til TT 84. Foto M.K., 2016. Illustration af forfatteren, 2022.

Fig. 7 a og b Iamunedjehs titel "tilsynsførende for paladsets porte" (*imy-r³ rwyi*) på den nordlige dørkarm ved indgangen til TT 84. Foto M.K., 2017. Illustration af forfatteren, 2022.

Fig. 8 TT 84, korridoren med blik mod indgangen. Foto M.K., 2016.

På begge sider af døråbningen vises Iamunedjeh, som har hænderne løftet i en tilbedende gestus, og hans hustru. De to figurer vender i begge tilfælde mod gårdspladsen og solens retning. Over figurerne på begge sider var der en solhymne. Den bedst bevarede af disse, en soltekst på den nordlige side, afsluttes med Iamunedjehs titel "tilsynsførende for paladsets porte", og udgør de afsluttende ord i sætningen "Din (dvs. Atums) skønhed skal tilhøre paladsporens tilsynsførende!" [fig. 7 a og b].

Selvom der ikke er meget tilbage af selve hymnen på den modsatte side af døråbningen, er indskriften på sydsiden af indgangen vigtig af en anden grund. Tidligere forskere har understreget, at navnet på Iamunedjehs hustru, Henutnofret, kun kunne spores et enkelt sted i hele graven under et senere tilføjet tekstlag i korridoren [fig. 8]. Der skulle heller ikke være et eneste sted tilbage i TT 84, hvor Henutnofrets navn ikke var blevet omarbejdet til navnet på

Fig. 9 a og b Navn og titel på Iamunedjehs hustru, Henutnofret, på den sydlige dørkarm ved indgangen til TT 84. Foto M.K., 2017. Illustration af forfatteren, 2022.

Fig. 10 TT 84s tværhall med indgangen til højre og indgangen til korridoren til venstre samt blik mod nordstelen bagerst. Indgangen til nordkapellet kan anes til venstre for nordstelen. Foto M.K. 2016.

Merys mor, Hunay.¹⁹ En lodret billedtekst, bevaret i sin oprindelige form foran en kvindefigur på den sydlige side af døråbningen, modsiger tydeligt disse tidligere udbredte antagelser: “hans [søster], hans elskede, husets frue, Henutnofret” ([*snt*]=*fmrt*=*fnbt* *pr Hnwt-nfrt*) [fig. 9a og b].²⁰

De polykrome inskriptioner i den tværgående hal og korridoren

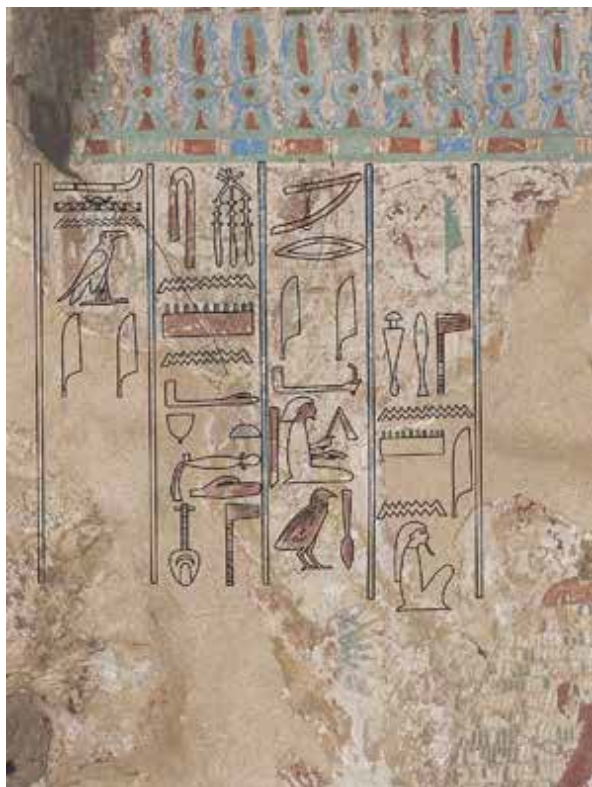
I modsætning til reliefinskrptionerne i indgangsområdet synes de polykrome inskriptioner i tværhallen [fig. 10] og korridoren at være blevet ændret efter Merys overtagelse af graven. Dvs. alle hovedtekster, der ledsager scenerne i de to hovedsale i TT 84. Den eneste undtagelse i graven, hvor en polykrom tekst ikke blev omarbejdet efter Merys overtagelse, vedrører en billedtekst til figuren af Iamunedjehs bror ved den vestlige ende af sydvæggen i korridoren. Den undgik

sandsynligvis sekundære ændringer, fordi den henviser til en bror, Khaemwaset, og ikke til selve gravens ejer. Alle polykrome inskriptioner, der nævnte Iamunedjeh, blev uden undtagelse omarbejdet.

Et eksempel fra østvæggen i den nordlige fløj af tværhallen illustrerer godt, hvilke former for tilpasninger polykrome inskriptioner typisk blev underlagt. Passagen er en del af en stærkt beskadiget, længere billedtekst til en scene, der viser den afdøde ved siden af sin hustru eller mor, mens han modtager en buket fra Amon af Iamunedjehs bror, Khaemwaset. Den afsluttende del af teksten, indledt med partiklen *in*, som henviser til den foregående handlings aktør, blev fuldstændigt omskrevet. Figurerne under inskriptionen identificeres derfor nu som “ypperstepræst for [Amon], Mery, retfærdiggjort” (*hm ntr tpy n [Imn] Mr[y] m³c hrw*) og “ammen, som ammede den [fuldkomne] gud, [Hu]na[y]” (*mn^ct šd(t) ntr [nfr] [Hw]n³[y]*), Merys mor [fig. 11 a]. Mens Iamunedjehs navn stadig tydeligt kan ses under navnet på den sekundære gravejer [fig. 11 b], kan den kvindelige figurs oprindelige titel og navn ikke længere tydes. Omskrivningen af teksten blev udført på en måde, der respekterede den oprindelige kompositions stil, layout og farver.

19 Shirley 2005, s. 363 bemærkede dog, at “Henutnofrets navn var synligt under det navn, som tilhørte Merys mor, Hunay, i næsten enhver læselig indskrift.”

20 Den sydlige side af indgangen blev også nævnt af Shirley 2005, s. 363, n. 1611 som et af de få eksempler i graven, hvor “Henutnofret klart var afbildet og identificeret.”

Selvom teksterne selv aldrig blev ændret bortset fra identitetsangivelserne i deres afslutning, var beslutningen om den præcise formulering af det nye indhold tilsyneladende ikke altid enkel eller ligetil. Den afsluttende del af en polykrom indskrift, som ledsager de stående figurer af Iamunedjeh og hans hustru i scenen med inspektion af deltaproducter på nordvæggen af korridoren, har mindst tre overlappende lag af tekst: et fra Iamunedjehs tid og to fra Merys tid.

Den oprindelige formulering af billedteksten [fig. 12] indeholdt Iamunedjehs navn og to af hans titler, “[skrifer ved alteret] for den [fuldkomne gud]” ([*š wdḥw*] *n* [*nṯr nfr*])²¹ og muligvis “kongelig herold” (*whmw nsw*) eller “første kongelige herold” (*whmw tpy nsw*), samt hans hustrus titel og navn, Henutnofret “hans [hustru], hans elskede som er i hans hjerte, husets frue, He[nut]nofret, retfærdiggjort for den store gud” ([*hmt*]=*f mrt*=*f nt st ib*=*f nbt pr Ḥ[nwt]*-*nf rt m³ t hrw hr nṯr* ³).

21 J.K. Paksi, “The Ceiling Inscriptions of the Transverse Hall of TT 84 in their Spatial-Material Context, Part I: The Bands Inscribed in Two Stages”, *BIFAO* 125, 2025, § 5.1, n. n [s. 40].

Fig. 11 a og b Sekundært tilføjede titler og navne (a) med Iamunedjehs navn (b) under Merys i en polykrom indskrift på østvæggen i TT 84s tværgående sal. Foto M.K., 2022. Illustration af forfatteren, 2023.

Fig. 12 Den oprindelige ordlyd i hovedindskriften til scenen med inspektionen af deltaproducter på nordvæggen i korridoren i TT 84. Foto M.K., 2022. Illustration af forfatteren, 2023.

Fig. 13 a og b
Ændringer foretaget på vegne af Mery i hovedindskriften til scenen med inspektionen af delta produkter på nordvæggen i korridoren i TT 84: det endelige (a) og et mellemliggende lag (b). Foto M.K., 2022. Illustration af forfatteren, 2023.

Merys seneste ændring [fig. 13 a] identificerer den sekundære gravejer som “den øverste gudedefader for [Amon, elsket af guden]” (*it ntr tpy n [Imn mrt ntr]*), mens den kvindelige ledsager ved hans side bliver til hans mor: “hans mor, hans elskede som er i hans hjerte, husets frue, Hunay, retfærdiggjort for den store gud” (*mwt=fmrt=fnt st ib=fnt pr Hwn³y m³t hrw hr ntr³*). Nogle utydelige tegn, der kun er udført i en rød forberedende streg, som befinder sig nedenunder Merys titel “den øverste gudedefader” (*it ntr tpy*) [fig. 13 b], vidner dog om eksistensen af en foreløbig version af Merys tekst. Udkastet, som tydeligvis blev forkastet, ville have beskrevet den sekundære gravejer som “sømand på [Amons] båd” (*nfw wi³n [Imn]*). Titlen er hverken bevaret i form af en indskrift i TT 95A eller dokumenteret andetsteds for Mery.

Titlen “sømand på Amons båd” er ikke den eneste formulering, der anvendes i forbindelse med den sekundære gravejer i TT 84s indskriftprogram, men som i øvrigt mangler i Merys kendte titelliste. For eksempel kaldes Mery i indledningen til en bøn til solguden for “ypperstepræst for Amon i *Userhat*-båden, den kraftfulde” (*hm ntr tpy Imn m Wsr-h³t³ phty*). Denne bøn er indskrevet på vestvæggen i tværhallen, over en figur af den afdøde vendt mod ind-

gangen til det nordlige kapel. Ligesom med titlen “sømand på Amons båd” er denne formulering heller ikke attesteret i forbindelse med Mery andre steder end i TT 84. Interessant nok udgør tekstpassagen også en af kun to polykrome indskrifter i graven, hvor Merys titel nævnes uden hans navn. Her var udeladelsen af navnet prisen for at have plads til at inkludere den længere version af Merys titel “ypperstepræst for Amon i *Userhat*-båden, den kraftfulde”. Eksemplet viser, at der ofte var en betydelig omtanke bag de ændringer, der blev foretaget på vegne af den sekundære gravejer, og at tilpasningerne af gravens tekstprogram ikke bare var mekaniske.

Udsagnet ovenfor nuanceres dog noget af tilstedeværelsen af flere eksempler på kun delvist omarbejdede tekstafsnit i graven, de fleste af dem polykrome. Det drejer sig om tilfælde, hvor Iamunedjehs titler kun er blevet justeret delvist, og hvor en eller flere af den oprindelige gravejers titler er efterladt urørte, selvom både navnet og nogle af titlerne allerede er blevet overmalet. Det er vanskeligt at afgøre, om disse eksempler vidner om en forsømmelig eller snarere en selektiv og effektiv tilgang fra de kunsthåndværkere, Mery havde hyret. Det synes dog rimeligt at antage, at nogle af de titler, der således blev “overset”, faktisk blev bevaret med vilje, fordi en delvis justering af

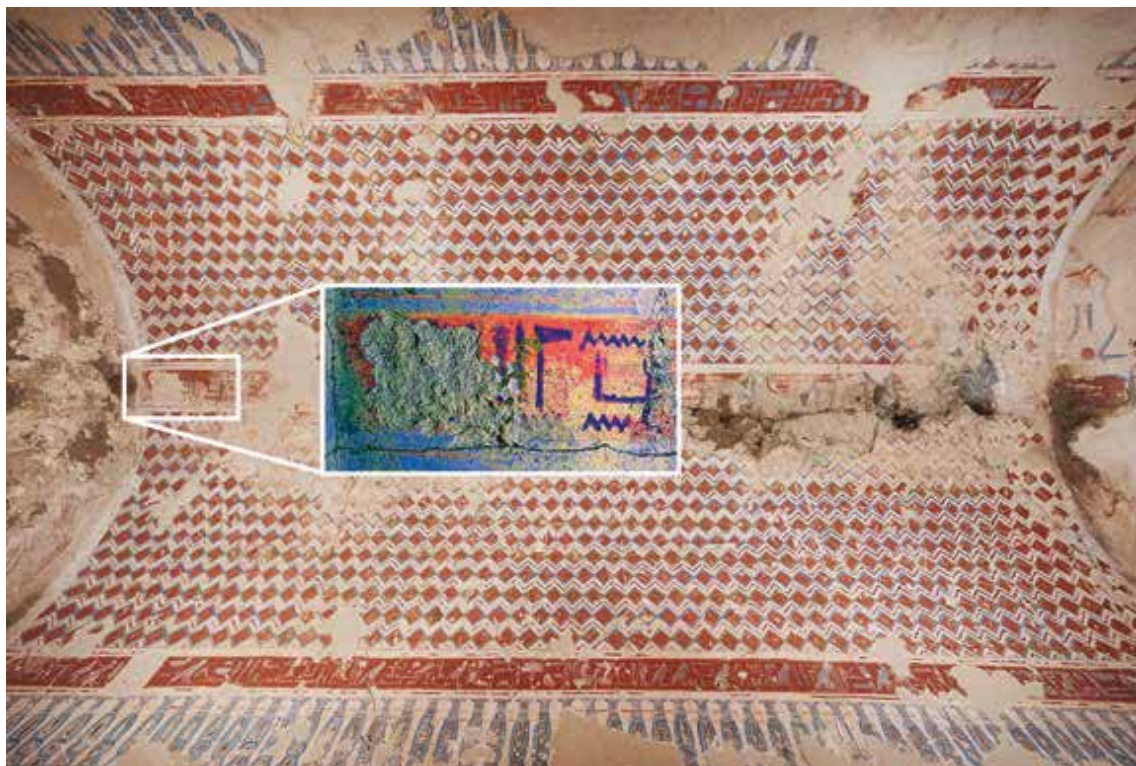

Fig. 14 Merys titel
“ypperstepræst for Amon”
(*hm ntr tpy n Imn*) på
loftet i det centrale kapel,
for enden af det centrale
bånd, TT 84. Foto M.K.,
2016 og forfatteren, 2022.
DStretch-forbedring med
LBK-farverum.

teksten under visse omstændigheder blev betragtet som “tilstrækkelig god”. Eksempelvis, hvis den pågældende passage blev anset for at være enten for lang eller for arbejdskrævende at omarbejde fuldstændigt.

Loftinskrptionerne og de små monokrome billedtekster

Lofteksterne og de små monokrome billedtekster i TT 84 er alle overvejende malet blå. De to tekstkategorier behandles her samlet, fordi de begge fik samme begrænsede opmærksomhed fra de kunsthåndværkere, som Mery havde hyret.

I TT 84 bærer lofterne i begge hovedsale og i de tre mindre kapeller inskriptioner. Der findes kun ét loftbånd i hele graven, som blev efterladt uden tekst: det sydlige bånd i det nordlige kapel, placeret over den eneste væg i graven (sydvæggen i det nordlige kapel), der ligeledes blev efterladt uden inskription.

De små monokrome billedtekster i TT 84 omfatter bl.a. to mindre tekster med længere, sammenhængende passager fra to mindre registre i en scene med inspektion af produkter fra Deltaet. De andre er dels en håndfuld korte tekststykker, der angiver titel og navn på et familiemedlem (brødre) på sidevæggene i

de to hovedsale. Desuden er der enkelte eksempler i de første tre registre med mundåbningsritualet på sydvæggen i korridoren, hvor Iamunedjehs navn blev tilføjet med en rød forberedende streg over figurerne af den afdøde. Mens gravens polykrome inskriptioner systematisk blev omarbejdet efter Merys overtagelse af TT 84, blev de fleste loftekster og de fleste små monokrome billedtekster ladet urørte, med to undtagelser. Inskriptionen på et enkelt loftbånd blev faktisk justeret: slutningen af det centrale bånd i det inderste kapel, som også udgør et af de vestligste punkter i hele gravudsmykningen, blev overmalet og bærer nu Merys titel “ypperstepræst for Amon” [fig. 14].²² Gudens navn blev hugget bort under Amarnatiden, men den første del af titlen, der følger efter formularen “til din ka” (*n k3 n*), er stadig bevaret i dag. Valget om netop at ændre formuleringen af denne loftekst må have været bevidst. Da den er malet midt i loftet i gravens inderste og dermed også helligste rum, tillægges teksten en særlig betydning på grund af dens placering.

22 En note af Polz (1990, s. 310 med n. 38), som fejlagtigt nævner lofteksten i korridoren, må oprindeligt have henvist til det centrale bånd i det centrale kapel, da slutningen af loftbåndet i korridoren ikke er bevaret.

Fig. 15 a og b

Iamunedjehs navn i en rød forberedende indskrift under en hvid overmaling i tredje register af mundåbningsritualet på sydvæggen i korridoren i TT 84. Foto forfatteren, 2023. DStretch-forbedring med LRD-farverum (a).

Alle små, blå monokrome billedtekster fra den oprindelige gravudsmykning blev bevaret i deres oprindelige form. I kontrast til dette blev Iamunedjehs navn systematisk fjernet over figurerne af hans mumie eller statue i de første tre registre med mundåbningsritualet på sydvæggen i korridoren, selvom navnet kun var tilføjet med små, røde forberedende streger. Den oprindelige tekst blev gjort usynlig ved hjælp af en hvid overmaling, hvis nuance dog ikke fuldt ud matchede baggrundsfarven på Iamunedjehs lag. Det er dog påfaldende, at Merys navn aldrig blev tilføjet (se for eksempel [fig. 15 a og b]).

I betragtning af fjernelsen af de små billedtekster på sydvæggen fremstår kontrasten til korridorens modsatte væg, hvor de små, blå monokrome tekster alle var uændrede, desto mere iøjnefaldende. Iamunedjehs titler og navn er bevaret i to registre af scenen med inspektion af delta produkterne. I det første register kan figuren, der præsenterer nogle af delta produkterne for Iamunedjeh og Henutnofret, desuden identificeres som Iamunedjehs bror. På den øverste del af væggen ses to af disse uændrede monokrome billedtekster [fig. 16]. I slutningen af teksten, der er malet blå på rød baggrund, og som oplister nogle af de varer, Iamunedjeh modtager fra Deltaet, identificeres gravens ejer som “den kongelige skriver, tilsynsfø-

rende for paladsets porte, Iamu[nedj]eh, retfærdiggjort” (*sš nsw imy-r3 rwy t3mw-[nd]h m3 hrw*). Den lille, monokrome indskrift malet blå på hvid baggrund er derimod en billedtekst til den stående figur af Khaemwaset, Iamunedjehs bror.

Årsagen til forskellige behandlinger af de små monokrome billedtekster på henholdsvis syd- og nordvæggen i korridoren (fig. 15 vs. fig. 16) kan muligvis findes i det forhold, at en mumie eller statue i scenen med mundåbningsritualet øjeblikkeligt må være blevet genkendt af enhver kunsthåndværker som en figur, der repræsenterer gravens ejer. Dermed blev den tilhørende billedtekst et oplagt mål, mens det ikke umiddelbart var visuelt indlysende i forbindelse med de små tekster ved scenen med inspektion af delta produkterne. De figurlige repræsentationer giver ikke noget fingerpeg i denne henseende: produkterne fra Deltaet er fordelt over mindst tre mindre registre og præsenteres af mandlige offerbærere til parret vist i fuld figur. Det skal dog bemærkes, at selvom Iamunedjehs navn konsekvent blev fjernet fra de første tre registre af mundåbningsritualet, blev disse billedtekster tilsyneladende ikke betragtet som vigtige nok til at blive overmalet med nye navne. Den iøjnefaldende forskel i farvenuancen mellem lagene af hvid maling kan endda pege på en ret spontan handling,

Fig. 16 Første register af scenen med inspektionen af deltaprodukter med billedtekster, der indeholder titler og navn på Imunedjeh (fremhævet med hvid ramme) og hans bror, Khaemwaset (fremhævet med sort ramme), TT 84. Foto M. Kačičnik, LHTT, Basel Universitetet, 2022.

idet det ser ud, som om navnene bare blev slettet i forbifarten.

De to biografiske steler og de to sidekapeller

Iamunedjehs to biografiske steler i den nordlige og sydlige ende af tværhallen samt indskrifterne på sidevæggene i de to sidekapeller, der udgår fra samme hal (se fig. 4, s. 16), behandles her samlet. Det er ikke fordi disse inskriptioner tilhører samme tekstkategori, men fordi det epigrafiske materiale antyder, at de ser ud til at være blevet behandlet i sammenhæng, især hvad angår justeringen af deres ordlyd efter Merys overtagelse af graven. Det var en proces, der med al sandsynlighed blev afbrudt og aldrig genoptaget.

Iamunedjehs to biografiske tekster, syd- og nordstelen, består begge af tre forskellige tekstdele: to *hotep-di-nesu*-formularer malet med små, blå hieroglyffer på hvid baggrund på hver side af en dobbelt offerscene øverst på stelen; to brede lodrette kolonner med polykrome tekster langs stelernes yderkanter, som hver indeholder en *im³hy hr*-formular (den ærede overfor [en gud]) efterfulgt af tilnavne, titler og den afdødes navn; samt selve den biografiske tekst, som i begge tilfælde er en vandret arrangeret, længere inskription malet med blå tekst på rød baggrund.

Væggene i nord- og sydkapellerne blev, ligesom væggene i det centrale kapel, udsmykket med relativt store, monokrome tekster, alle malet blå. Indholdsmæssigt rummer de *hotep-di-nesu*-formularer samt tilnavne, titler og den afdødes navn. Mens alle inskriptionerne på sidevæggene i det centrale kapel blev omarbejdet, forblev inskriptionerne i de to sidekapeller, der udgår fra tværhallen, uændrede. I nordkapellet blev kun nordvæggen forsynet med tekst, mens sydvæggen bare fik figurlig udsmykning. På sydsiden blev kolonnerne, der var forberedt til tekst, efterladt tomme, bemærkelsesværdigt nok også af de kunsthåndværkere, som arbejdede for Mery. Ikke desto mindre blev inskriptionen på den modsatte sidevæg faktisk tilpasset: slutningen af *hotep-di-nesu*-formularen på nordvæggen fik tilføjet Merys titel og navn. Det sekundært tilføjede tekststykke er dog så dårligt bevaret, at kun silhuetterne af de første tegn af titlen “ypperstepræst” (*hm ntr tpy*) stadig er synlige i dag [fig. 17 a og b].

I modsætning til nordkapellet mangler inskriptionerne på sidevæggene i sydkapellet enhver form for sekundær tilpasning. Som følge heraf er ordlyden i Iamunedjehs tekster stadig bevaret i sin oprindelige form på væggene i dette rum. Den højre halvdel af sydvæggen indeholder for eksempel Iamunedjehs og

Fig. 17 a og b

Merys *hm ntr tpy*-titel i næstsidste kolonne i en *hotep-di-nesu*-formel på højre halvdel af nordvæggen i det nordlige kapel, TT 84. Foto M.K., 2018. *DStretch*-forbedring med LDS-farverum (b).

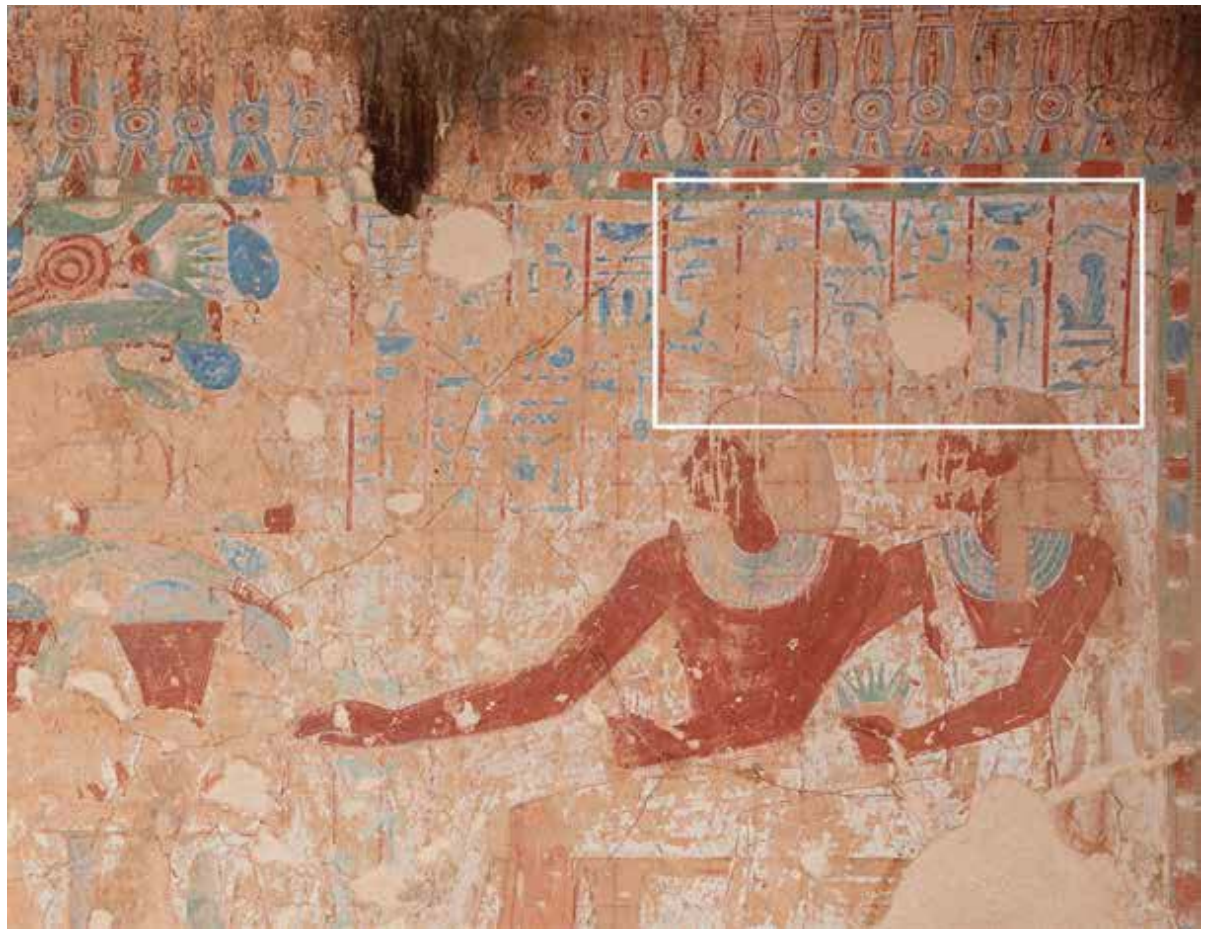

Fig. 18 Titler og navn på Iamunedjeh og hans mor på sydvæggen i det sydlige kapel, TT 84. Foto M.K., 2018.

hans mors titler og navne [fig. 18]. De siddende figurer identificeres som følger: “tilsynsførende for paladsets porte, tapper mand for kongen, kongelig herold, Iam(u)nedjeh, retfærdiggjort, [... ...], husets frue, Resy, retfærdiggjort” (*imy-r³ rwt qn n nsw whmw nsw T³m(w)-ndh m³ hrw [... ...] nbt pr Rsy m³ t hrw*).

Ligesom inskriptionen på nordvæggen i nordkapellet blev teksterne på Iamunedjehs nordlige stele ved den nordlige ende af tværhallen også omarbejdet efter Merys overtagelse af graven. De små monokrome indskrifter på hver side af stelens dobbelte offerscene øverst blev tilpasset og bærer nu den nye gravejers titler og navn. Hovedteksten blev ligeledes retouchet. I linje 2, 5 og 14 blev Iamunedjehs navn erstattet med Merys navn og hans titel “ypperstepræst” (*hm ntr tpy*) [fig. 19]. Selvom Iamunedjehs navn konsekvent blev udskiftet med Merys hovedtitel og navn i hele hovedteksten, blev en af den oprindelige gravejers titler, som ikke direkte stod foran hans navn, ladet uændret i linje 2. I modsætning til de eksempler, vi har set i nogle af gravens polykrome inskriptioner, blev denne titel sandsynligvis ikke bevaret med vilje. Omskrivningen af frasen “fremragende kongelig herold” (*whmw nsw iqr*) til et af Merys tilnavne ville ikke have krævet meget arbejde i modsætning til en

fuldstændig ændring af de lange titelstreng i stelens polykrome tekster langs siderne. Af sidstnævnte blev kun de nederste dele omarbejdet. Selvom kun venstre sidetekst er tilstrækkeligt bevaret på den nordlige stele, kan man ud fra sammeligninger antage, at højre sidetekst blev behandlet på samme måde: Merys hovedtitel og navn blev indføjet helt i slutningen af teksterne, mens de øverste dele af indskrifterne blev ladet urørte.

I modsætning til inskriptionerne på nordstelen, som alle systematisk blev opdateret efter Merys overtage af graven, er teksterne på Iamunedjehs biografiske stele i den sydlige ende af tværhallen overvejende bevaret i deres oprindelige form. Selvom hovedteksten på sydstelen er stærkt beskadiget, er Iamunedjehs navn og titler i flere tilfælde let genkendelige. Det er tydeligt, at ingen af disse tekststykker blev ændret sekundært. Eksemplet på [fig. 20 b] stammer fra linje 7 og viser de to første tegn i navnet på gravens oprindelige ejer, som blev efterladt intakte. I modsætning til scenen på nordstelen indeholder de to *hotep-dinnesu*-formularer i scenen på sydstelen ingen titler eller navne. Sideteksterne på nordstelen havde sandsynligvis allerede begge fået den sekundære gravejers titel og navn, selvom de øvre dele af deres tekster ikke

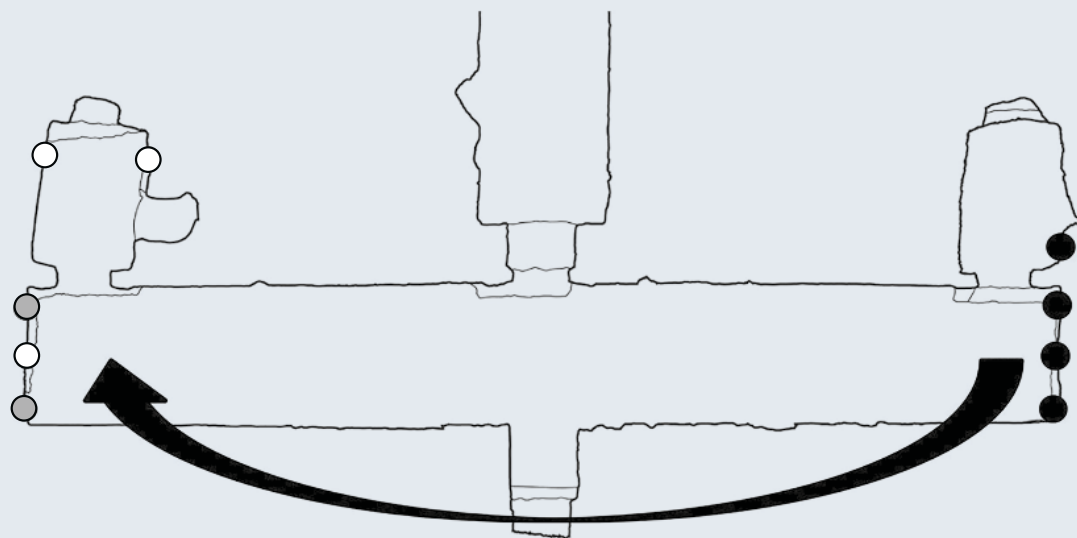
Fig. 19 Detaljer fra den nordlige stele i TT 84: Merys hovedtitel og navn i linje 2 og 5 i hovedteksten (fremhævet med hvid ramme) og Imunedjehs titel “kongelig herold” (*whmw nsw*) uændret i linje 2 (fremhævet med sort ramme). Foto K. Powroznik, LHTT, Basel Universitet, 2017.

var blevet ændret. På samme tid blev tilpasningen af de store, polykrome tekster, der er indskrevet lodret langs begge sider af sydstelen, med stor sandsynlighed opgivet i en overgangsfase. Som det hvide malingsslag over Imunedjehs navn nederst i sideteksterne viser [fig. 20 a], var begge tekster allerede forberedt til at få en justering af ordlyden, men de ser ud til at være blevet efterladt i denne mellemliggende tilstand. Havde Merys titel og navn været tilføjet, ville de formentlig være blevet omarbejdet på samme måde som deres modstykker i den modsatte ende af hallen, med de øvre dele af teksten uændret og med Imunedjehs titel “første kongelige herold” (*whmw tpy nsw*) ændret til Mery i begge sider.

Tilfældet med de to sidetekster på sydstelen og de små røde billedtekster, der indeholdt Imunedjehs navn i en forberedende streg, der systematisk blev slettet over figurerne af hans mumie eller statue i de første tre registre af mundåbningsritualet på sydvæggen i korridoren, kan ved første øjekast synes ens, men de er ikke fuldt ud sammenlignelige. Selvom begge repræsenterer en mellemfase i tilpasningen af gravens tekstprogram, giver sideteksterne på nordstelen en vigtig indsigt i, hvorvidt og i hvilket omfang denne proces kunne være blevet videreført i

Fig. 20 a og b Detaljer fra den sydlige stele i TT 84: Imunedjehs navn slettet, men endnu ikke overmalet med Merys navn i højre sidetekst (a) og fragmentarisk bevaret i linje 7 i hovedteksten (b). Fotos M.K., 2018.

Hvide prikker: ændring, der ville have fulgt efter (tilpasning af hovedteksten på sydstelen og teksterne på nord- og sydvæggen i sydkapellet).

Grå prikker: påbegyndt ændring (tilpasning af sideteksterne på sydstelen).

Sorte prikker: allerede udført ændring (tilpasning af sidetekster, scene og hovedtekst på nordstelen samt af nordvæggen i nordkapellet).

sydstelens sidetekster. Det er en indsigt, vi ikke har i forbindelse med de forberedende billedtekster på sydvæggen i korridoren. Tilstedeværelsen af sammenlignelige paralleller er afgørende for fortolkningen af de slettede, men endnu ikke genindskrevne nederste tekstdele i sideteksterne på sydstelen. Det er ikke blot, fordi de viser, hvor processen endte, men også fordi de demonstrerer, at ændringerne i de polykrome tekster på sydvæggen blev foretaget med en tydelig hensigt og med henblik på et planlagt næste skridt. Dette var ikke nødvendigvis tilfældet for de små røde billedtekster i korridoren. Med andre ord: mens sideteksterne på nordstelen antyder, at sideteksterne på sydstelen ligeledes var planlagt til at skulle indeholde Merys titel og navn, har vi ingen tilsvarende indikatorer for de forberedende billedtekster i korridoren.

Der er en vis konsekvens i det epigrafiske materiale fra TT 84, når det gælder, hvad der skete med de forskellige inskriptionstyper efter Merys overtagelse af graven: polykrome inskriptioner blev systematisk omarbejdet; små, blå monokrome billedtekster blev aldrig ændret; lofttekster blev generelt heller ikke ændret, med kun én undtagelse lige over gravens centrale fokuspunkt, midt i det centrale kapel. I lyset

af denne indsigt er forskellen i behandlingen af inskriptionerne på sidevæggene i de to sidekapeller og teksterne på de to biografiske steler i hver ende af tværhallen iøjnefaldende, på trods af at de repræsenterer samme teksttyper i et symmetrisk udformet rum. Der er en konsekvent rumlig fordeling mellem tilstedeværelsen og fraværet af ændringer ved henholdsvis den nordlige og sydlige ende af hallen, inklusive væggene i de tilsvarende sidekapeller (nord: ændringer gennemført; syd: ændringer påbegyndt i yderkanterne, ellers fraværende). Dette antyder, at disse tekster var forbundet i en samlet proces for tekstuel tilpasning, som bevægede sig fra nord mod syd, men blev afbrudt på det tidspunkt, hvor sideteksterne på sydstelen var blevet forberedt til at få indskrevet Merys navn og titel. På grund af sideteksternes polykrome karakter er det ikke overraskende, at omarbejdningen af inskriptionerne ved hallens sydlige ende netop ville være begyndt med disse tekster. De efterfølgende skridt, dvs. tilføjjelsen af Merys titel og navn i siderne, udskiftningen af Iamunedjehs navn og titler med Merys i hovedteksten samt tilpasningen af inskriptionerne på væggene i sydkapellet, blev imidlertid aldrig udført. [Se fig. 21].

Fig. 21 Tilpasning af inskriptionerne på de to biografiske steler og de to sidekapeller til den nye gravejers identitet – en afbrudt proces?

Konklusion

Den detaljerede analyse af det epigrafiske materiale vedrørende Merys overtagelse af TT 84 antyder, at tilpasningen af gravens tekstprogram til den nye ejers identitet blev udført med tydelige prioriteter for øje hos dem, der stod bag processen. Synligheden og den relative betydning af de enkelte inskriptioner spillede uden tvivl en central rolle i udvælgelsen af de tekstpassager, der skulle justeres. Dette forklarer den systematiske indsats, hvormed de store, polykrome inskriptioner i de to hovedsale målrettet blev omarbejdet for at sikre Merys tilstedeværelse i hver eneste hovedscene i graven. I overensstemmelse med samme logik blev de små, monokrome billedtekster på væggene samt loftteksterne kun i ringe grad genstand for opmærksomhed. Omvendt må det netop være den centrale position af loftbåndet i det centrale kapel, der forklarer, hvorfor denne lofttekst blev udvalgt til at bære Merys titel. Den relative betydning af de biografiske steler og de større monokrome indskrifter på sidevæggene i de små kapeller blev på tilsvarende vis anerkendt gennem en påviseligt afbrudt proces, der sandsynligvis havde til hensigt at omforme disse tekster konsekvent.

Det faktum, at reliefinskrptionerne i indgangsområdet ikke blev ændret, på trods af deres relative betydning i gravens udsmykningsprogram, kaster lys over nogle af de praktiske overvejelser, som oldtidens aktører måtte tage højde for under udførelsen af projektet. At ændre reliefferne på dørstolperne og indgangens sidevægge ville have været en mere besværlig og tidskrævende opgave end at omarbejde dele af kapellets malede dekoration. Det er dog også muligt, at disse tekster ikke blev retoucheret som følge af mangel på kvalificeret arbejdskraft eller tidspres.

Mange af de motiver i det epigrafiske materiale, som vi i dag har en tendens til at tolke som "de vigtigste" for oldtidens aktører, kan i virkeligheden skyldes tidspres eller andre begrænsninger. Det er for eksempel sigende, at gravens figurlige udsmykning og den overordnede tekstkomposition ikke blev ændret. Mery valgte kun at gøre det absolut mest nødvendige for at kunne kalde Iamunedjehs gravkapel for sit eget: han lod navn og titler for Iamunedjeh og dennes hustru eller mor erstatte med sine egne og sin mors. Alligevel blev navnene på Iamunedjehs brødre og navnet på hans far generelt ikke ændret i gravens udsmykning. På samme måde blev Thutmosis III's kartoucher hverken omskrevet eller suppleret med navnet på Amenhotep II på væggene i TT 84.

Da titelstrengene i de længere polykrome inskriptioner ofte kun blev delvist justeret, hvorved Mery regelmæssigt overtog nogle af Iamunedjehs titler, tyder det også på, at historisk nøjagtighed i gravens inskriptioner ikke var en prioritet efter overtagelsen. Denne selektive tilgang til opgaven betød dog ikke, at ændringerne blev udført tankeløst eller mekanisk. Nogle få tilfælde i graven, typisk i polykrome inskriptioner, vidner tværtimod om kreativitet hos dem, der stod bag ændringerne. Endelig gav tilfældet med de to biografiske inskriptioner på stelerne og de to sidekapeller os et indblik i et arbejde under udførelse. Det viste også, at tilpasningen af TT 84's tekstprogram til den nye ejers identitet i sidste ende var et menneskeligt projekt med alle dets begrænsninger og mangler.